

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА»

Громадянські війни пов'язані з внутрішніми антагоністичними протиріччями, які характерні для більшості держав. Визначення чіткої дефініції «громадянська війна» необхідне для її попередження в майбутньому. На сьогодні існують різні підходи до цієї проблеми у філософії, історії, соціології, юриспруденції, міжнародному гуманітарному праві та воєнно-правовій науці.

***Ключові слова:** громадянська війна, збройний конфлікт неміжнародного характеру, юридичний характер.*

Війна — світова, регіональна або локальна — з найдавніших часів була складовою будь-якої цивілізації. Перш за все, вона призводить до якісних змін всього суспільства. Особливе місце серед типології війн посідає громадянська війна, яка пов'язана із внутрішніми антагоністичними протиріччями держави як політичного інституту. Як свідчить історія, сучасні громадянські війни виходять за межі держави, залучають до своєї орбіти світове співтовариство, здатні викликати «ланцюгову реакцію» і тим самим несуть загрозу для цілих регіонів і всього світу. Попередження та виключення громадянських війн із життя суспільства, таке ж актуальне, як і вирішення проблем міждержавних війн та воєнних конфліктів.

Соціальні та політичні аспекти поняття «громадянська війна», а також ознаки такого складного явища та його впливу на різні сфери суспільства розглядаються в працях філософів Ф. Бекона [3], К. Гельвеція [7], Т. Гоббса [8], Т. Джеферсона [11], Ж.-Ж. Руссо [20], П. дослідженнях соціологів Сорокіна [22], В. Серебрянікова [21] і дослідників війни Г. Гроція [10], М. Харда, А. Негрі [23], класика класового підходу до війни Леніна В. [16]. Тематиці громадянської війни та воєнних конфліктів присвячено великий обсяг наукових та аналітичних праць американських, європейських, українських і російських вчених, зокрема: І. Арцибасова [2], Г. Ємцова [12], Б. Мбатна [18], В. Насіновський [19]. Аналізуючи підходи до визначення поняття «громадянська війна» неможна оминати праці істориків, присвячені конкретним громадянським війнам Аппіана [1], А. Єфімова [13], С. Кара-Мурзи [15].

Однією з головних проблем вивчення громадянських війн як суспільно-політичного явища є відсутність єдиного визначення дефініції «громадянська війна». Аналіз наукової літератури та праць філософів, соціологів та юристів дозволяє виявити різні підходи до визначення сутності поняття «громадянська війна».

Із найпершого існування політичної влади в суспільстві точилася боротьба за володіння цією владою, під час якої застосовувалися різні форми боротьби, в тому числі насильницькі. Громадянська війна як найвища форма насильницької боротьби за політичну владу була відома ще за часів Давнього Риму. В якості яркого прикладу можна навести трактат римського історика Аппіана «Громадянські війни в Римі» [1], в якому зображена ціла епоха громадянських війн, що точилися протягом майже двох століть, починаючи із вбивства народного трибуна Тиберія Гракха до битви при Акциумі. Аналіз трактату дозволяє зробити висновок про те, що Аппіан під громадянською війною розумів будь-який внутрішній збройний конфлікт в рамках Римської держави, що відбувається між урядовими силами та іншими збройними групами, які вступають в боротьбу за політичну владу.

Середньовічне загальне право проводило розрізнення між внутрішніми і міжнародними війнами через поняття лояльності. Війна між армією суверена та іноземними арміями, які не мали васальної залежності від цього короля, була «міжнародною», а конфлікт між сувереном і підданими, які мали таку залежність, був внутрішнім конфліктом. Повстання проти суверена розглядалося як таке, що руйнує королівство зсередини, і прирівнювалося до державної зради.

В XVII ст. Г. Гроцій в своєму трактаті «Про право війни і миру» [10] аналізував питання про опір влади, і в главі XIX третьої книги зазначав, що у підданих відсутнє право діяти насильницьким чином навіть тоді, коли у них є для цього справедлива підстава. Аналіз трактату дозволяє зробити висновок про негативне ставлення автора до внутрішньої війни (опору суверенній владі).

З часом багато філософів в своїх працях намагалися з'ясувати сутність громадянської війни. Ж.-Ж. Руссо [20, с. 570] та К. Гельвецій [7, с. 288] вважали громадянську війну законним засобом народу для позбавлення суспільства від деспотизму. Більш того, К. Гельвецій [7, с. 289] підкреслював, що «громадянська війна суть нещастя, яким ми часто зобов'язані великим людям». Т. Гоббс [8, с. 80] дотримувався іншої думки: «коріння всякого нещастя та всіх бід, які можуть бути усунені людською винахідливістю, є війна, в особливості війна громадянська. Остання приносить з собою вбивства, спустошення й

загальне зубожіння». Ф. Бекон [3, с. 503], негативно оцінюючи громадянську війну вважав, що остання — «це гарячковий жар». Він навіть доводив, що тиранія приносить менше нещастя, ніж громадянська війна. Один з отців американської державності Джеферсон Т. [11, с. 77], навпаки, визнавав правомірний характер громадянської війни та необхідність її застосування проти тиранів.

На сьогодні в науковій літературі не існує цілісного, міждисциплінарного, системного визначення поняття «громадянська війна». Найбільш чітка позиція у згаданому питанні спостерігається у представників різного роду «конфліктних» доктрин та концепцій насильства. Так, виходячи зі своєї трактовки держави, права, політики та громадянської війни, автори марксистко-ленінської теорії визначають, що «війна являє собою продовження політики держави та панівних класів іншими, а саме насильницькими засобами. Найбільш чітко класова сутність війни простежується в громадянській війні, коли ведеться збройна боротьба за політичну владу між різними, головним чином антагоністичними класами в межах однієї держави». Найчастіше, згідно з цією точкою зору, громадянська війна виступала як логічне продовження революції, під час якої розгорталася завзята боротьба старих та нових правлячих класів. Наприклад, В. Ленін в статті «Воєнна програма пролетарської революції» писав: «Хто визнає боротьбу класів, той не може визнавати громадянської війни, яка в будь-якому класовому суспільстві являє собою природне, неминуче продовження, розвиток та загострення класової боротьби. Усі великі революції підтверджують це... » [16, с. 299]. З аргументованою критикою такого підходу виступив Ю. Ігрицький: «багато десятиліть було звичним асоціювати громадянську війну з революціями, що несуть політичні зміни влади, соціальні зміни, пов'язані з вимогами суспільного прогресу (ліквідація соціальної несправедливості та ефективних економічних відносин). Приклади громадянських воєн, які не були викликані революційним актом зміни влади, такі як Громадянська війна в США 1860-х років, трактувалися як нетипові або підганялися під стандартні класові схеми» [14, с. 5].

Тенденція зведення громадянської війни до форми революційної боротьби спостерігаються і серед західних вчених. Так, наприклад, деякі американські вчені (Ч. Бірд, Л. Хекер, А. Шлезингер-ст., Д. Адамс [13, с. 8]) розглядають громадянську війну в США як певну стадію або форму американської революції. При всіх недоліках класового підходу до визначення громадянської війни представники «революційних» теорій окреслили одну важливу ознаку: будь-яка громадянська війна починається тоді, коли всі мирні засоби

урегулювання внутрішньополітичного конфлікту були вичерпані. Війна є збройним протиставленням держав, народів, класів, різних соціальних, національних, релігійних груп. Це останній засіб вирішення протиріч між ними. Непримиримий антагонізм між конфліктуєчими сторонами настільки великий, що розкол суспільства, яке втратило всяку надію на політичний компроміс, може привести до розколу самої держави.

З позиції непримиримості інтересів різних соціальних груп розглядає сутність громадянської війни П. Сорокін: «Громадянські війни виникали від швидкої та докорінної зміни вищих цінностей в одній групі суспільства, тоді як інша або не приймала зміни, або рухалася в протилежному напрямку. Фактично всі громадянські війни минулого відбувалися від різкої невідповідності вищих цінностей у революціонерів і контрреволюціонерів» [22, с. 267]. Маються на увазі політичні, економічні, соціальні, духовно-моральні, культурні, естетичні, релігійні цінності. Виникає ситуація, коли система вищих цінностей (інтересів) однієї соціальної групи стає несумісною з цінностями іншої, або самі групи стають несумісними, що призводить до порушень встановленого порядку чи до громадянської війни. Найчастіше все відбувається тоді, коли складаються конфронтаційні позиції з більшістю вищих цінностей. Подібні ситуації виникають, перш за все, в періоди радикальної зміни вищих цінностей в суспільстві, тобто під час революцій та контрреволюцій, глибоких реформ або контрреформ.

Визначення дефініції громадянської війни з позиції протиставлення між окремими класами та групами підтримує російський соціолог В. Серебряников У своїй праці «Соціологія війни» він під громадянською війною визнає організовану збройну боротьбу в межах країни між класами, соціальними групами, партіями за державну владу [21, с. 150]. За думкою вченого, сутність громадянської війни в тому, що вона є продовженням внутрішньополітичної боротьби, в якій відбулося зіткнення двох або більше політик. Він вважає, що громадянську війну слід розглядати як певний етап в ланцюзі політичної боротьби, але не слід зводити зміст війни тільки до збройної боротьби. Під час громадянської війни загострюються усі види соціальної боротьби — економічна, політична, ідеологічна, інформаційна, підпільна, розвідувальна тощо. Всі вони відбуваються під час громадянської війни і взаємодіють зі збройною боротьбою.

Наведена позиція є достатньо розповсюдженою в соціології та політології. Вона базується на розгляді громадянської війни в рамках теорії конфлікту. Громадянська війна — крупний з точки зору

конфліктології складний політичний конфлікт, тобто постійно діюча форма боротьби за владу в конкретному суспільстві. Так, М. Хард, А. Негрі вважають, що громадянська війна — це збройний конфлікт між суверенною владою і/або повстанцями, які не мають суверенних прав в межах території суверенної держави [23, с. 13]. Ці конфлікти можуть бути короткочасними та обмеженими певним місцем або довготривалими і охоплювати значні території. Російський дослідник В. Насіновський у класифікації локальних війн відносить громадянські війни до конфліктів середньої і низької інтенсивності. За думкою вченого, громадянська війна — це боротьба класів, соціальних і політичних угруповань за владу, за домінування в суспільстві, повстання проти диктатури, певного політичного режиму [19, с. 13].

Згаданий вище підхід, спрямований на вивчення політичного конфлікту як первопричини громадянських воєн, дозволяє знаходити засоби її попередження ще на початкових стадіях. Ще одну передумову громадянської війни окреслив С. Кара-Мурза: «Відомо, що класична громадянська війна виникає у двох випадках: або коли розколюється навпіл одна армія і на одній території виникають дві ворожнечі державності, або коли виникає неформальна збройна сила, за могутністю порівняна з армією» [15, с. 5]. Іншими словами, громадянська війна можлива там, де протистоять одна одній дві збройні сили.

Для визначення дефініції «громадянська війна» певну цінність мають нормативно-правові документи, що є джерелами міжнародного гуманітарного права, хоча до сьогодні там не зустрічаємо чіткого визначення поняття «громадянська війна». Напередодні першої світової війни під впливом громадської думки на IX Міжнародній Конференції Червоного Хреста у 1912 р. було поставлено питання про поширення положень Женевської конвенції щодо поліпшення під час сухопутної війни долі поранених і хворих воїнів 1864 р. на громадянські війни. Цей проект не було втілено, на жаль, в життя ні на X Міжнародній Конференції Червоного Хреста в 1921 р., ні на XVI Міжнародній Конференції Червоного Хреста в 1938 р. [2]. Треба зауважити, що в згаданому проекті не було запропоновано визначення поняття «громадянська війна». Вперше в міжнародних документах вищезгадане поняття було окреслено в 1949 р. — в проекті Женевських конвенцій, запропонованому Міжнародним комітетом Червоного Хреста. На жаль, під час обговорення цього проекту словосполучення «громадянська війна» з тексту було виключено. США, Англія, Франція прямо висловлювали побоювання, що міжнародне право буде використане з метою захисту повстань, анархії

тощо. Разом з поняттям «громадянська війна» були виключені й інші суміжні поняття («колоніальний конфлікт», «релігійні війни»). Сам факт виключення поняття «громадянська війна» з першого проекту конвенцій свідчить про те, що до сер. ХХ ст. назріла необхідність в правовій дефініції даного явища. Існуючу в Женевській конвенції 1949 р. «білу пляму» ліквідували в червні 1977 р., коли були прийняті Додаткові протоколи до вказаних конвенцій, в які світове співтовариство ввело термін «збройний конфлікт неміжнародного характеру». Згідно з Протоколом II збройний конфлікт неміжнародного характеру охарактеризували таким чином: «... наступний Прокол застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію ст. 1 Додаткового Протоколу I до Женевської конвенції 1949 р., відбуваються на території будь-якої... ..сторони між її збройними силами або іншими збройними групами, які знаходяться під відповідальним командуванням, здійснюється певний контроль над частиною її території, яка дозволяє їм здійснювати неперервні та узгоджені воєнні дії, й застосовується цей Протокол» [17, с. 132].

Прокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку й виникнення стану внутрішнього напруження, таких як окремі випадки насильства та інші випадки аналогічного характеру, оскільки останні не є збройними конфліктами.

Для авторів документа кваліфікуючими ознаками неміжнародного збройного конфлікту є забезпечення керівництва сторін, що воюють, установлення певного порядку на підвладній території. Якщо та чи інша збройна група забезпечує певний суспільний порядок на своїй території, то вона визнається повноправним суб'єктом міжнародних відносин. В іншому випадку подібна група визнається як звичайна злочинна група й переслідується за всіма правилами внутрішнього кримінального законодавства.

Нормативне закріплення поняття «збройний конфлікт неміжнародного характеру», що міститься в Додатковому протоколі до Женевських конвенцій 1949 р., тільки частково вирішувало довготривалу суперечку про те, що слід розуміти під даною конструкцією. Крім того, відсутність ясного та чіткого визначення поняття «збройний конфлікт неміжнародного характеру» перешкоджає з'ясуванню відмінностей між цим поняттям та поняттями «громадянська війна», «національно-визвольна війна», а також ситуацією, коли відбувається порушення внутрішнього порядку в державі. Останнє підтверджується відсутністю єдиної думки в міжнародно-правовій літературі, що слід розуміти під поняттям

«неміжнародний збройний конфлікт», не кажучи вже про поняття «громадянська війна».

Так, наприклад, Б. Мбатна вважає справедливим використовувати термін «збройний конфлікт неміжнародного конфлікту» як тотожний терміну «громадянська війна» [18]. Думки про те, що під неміжнародний збройний конфлікт підпадає перш за все ситуація громадянської війни, дотримується й ряд російських вчених. Крім того, представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста, роз'яснюючи дії статей Додаткового протоколу II, часто замінюють термін «неміжнародний збройний конфлікт» поняттям «громадянська війна». Разом з тим, в літературі зустрічається і протилежна думка. Наприклад, чілійський юрист Е. Монтеалегре вважає, що неправильно пов'язувати термін «війна» із ситуаціями, що виключають застосування права війни [17, с. 340]. Він дотримується думки стосовно того, що «збройний конфлікт неміжнародного характеру» — внутрішня ситуація комплексного використання сили. Така ситуація більше ніж внутрішній безпорядок, при якому сторони представлені збройними групами, що не мають статусу воюючої сторони.

Таким чином, в міжнародному гуманітарному праві до сьогодні відсутнє поняття «громадянської війни» та його зв'язок із суміжними поняттями «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «національно-визвольна війна», «колоніальна війна».

Особливу увагу привертає поняття «громадянська війна», яке можна знайти у воєнно-правовій науці. Перша спроба дати визначення поняття «громадянська війна» була зроблена в так званому «Кодексі Лібера». Американський юрист Ф. Лібер на замовлення генерала Халлека підготував історико-юридичне дослідження «Сторони, що беруть участь в партизанській війні, в світлі законів та звичаїв війни», яке було затверджено у вигляді «Інструкції польовим військам США» (наказ № 100 від 1863 р.) [9, с. 45]. В ст. 150 розділу «Повстання — громадянська війна — заколот» визначається, що «громадянська війна — це війна, що ведеться в межах однієї держави двома або більше сторонами, кожна з яких прагне до панування над всією країною і уявляє себе в якості єдиного володаря права законно нею управляти» [9, с. 47]. Треба зауважити, що інколи автор «Інструкції...» застосовує таке визначення й для збройного бунту, коли провінції або округи, що повстали, суміжні з провінціями, які контролює і/або знаходиться уряд. Таким чином, простежуються проблема визначення суміжних понять, як і в міжнародному гуманітарному праві (Додаткових протоколах I та II до Женевської конвенції 1949 р.).

Для дослідження дефініції «громадянська війна» важливим є визначення, що міститься у діючих воєнних доктринах окремих держав. Так, Воєнна доктрина Російської Федерації [6] під громадянською війною визнає організовану збройну боротьбу за державну владу або панівний стан в суспільстві, ініційовану політичними партіями, релігійними або національними організаціями та їхніми лідерами (вождями) із залученням до боротьби суспільно-політичних рухів й широких мас країни. Останнє визначення поняття «громадянська війна» має суттєві недоліки. По-перше, термін орієнтований на окремі партії та угруповання і не відображає розколу суспільства, який відбувається під час громадянської війни. По-друге, не партії або релігійні організації є ініціаторами й активними сторонами в громадянській війні, а більш значущі соціальні групи, що розведені по різні сторони.

У воєнній доктрині України (редакція 2004 р. [4] та редакція 2011 р. [7]) не містить визначення поняття «громадянська війна», але розглядається дефініція воєнного конфлікту як засобу розв'язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині країни. Виходячи з аналізу тексту Воєнної доктрини України, можна зробити висновок, що законодавці віднесли ситуацію громадянської війни до конфлікту низької інтенсивності — збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових дій) і не переходить у війну (коли немає правового акта про оголошення стану війни).

Розглядаючи різні підходи до визначення поняття «громадянська війна», не можна не проаналізувати праці юристів, присвячені трансформації державних та правових інститутів. Так, за думкою російського вченого Г. Ємцова «громадянська війна — це збройний соціально-політичний конфлікт, який супроводжується поділом державного та організованого суспільства на дві (або більше) внутрішньо упорядковані частини, кожна з яких веде боротьбу за самозбереження й інколи знищення протилежної політичної структури» [12, с. 12]. Інший російський правознавець В. Кудрявцев доводить тезис стосовно перспектив розгляду громадянської війни в рамках не тільки політичного, а й юридичного конфлікту [12, с. 8]. Так, дослідник виокремлює масові юридичні конфлікти (політичні, міжнаціональні міжусобиці цивільного населення, партій, соціальних верств), таким чином відносить і громадянську війну до категорії юридичного конфлікту. Громадянська війна виступає як протиборство двох або декількох суб'єктів права, обумовлених протилежністю їхніх інтересів, систем цінностей та знань.

Виходячи з аналізу філософської спадщини та наукової літератури, підходи до визначення поняття «громадянська війна» можна умовно поділити за декількома напрямками: загальний (філософський, соціологічний, політологічний), міжнародно-правовий, юридичний, воєнно-правовий. З огляду на вищесказане, автор пропонує таке визначення: громадянська війна — це неміжнародний збройний політичний конфлікт з постійно діючою соціальною боротьбою антагоністичних класів, соціальних і політичних угруповань в суспільстві за державну владу в межах території суверенної держави.

Література

1. Аппиан. Гражданские войны в Риме / Аппиан. — СПб. : «Алепейя». — 1994. — 378 с.
2. Арцибасов И., Егоров С. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия / И. Арцибасов, С. Егоров. — М. : Международные отношения, 1989. — 285 с.
3. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук / Ф. Бэкон. — Сочинение в 2-х томах. Философское наследие Т. 42. — АН СССР Институт философии. — М., Издательство социально-экономической литературы «Мысль», 1971. — С. 503.
4. Военна доктрина України (редакція 2004 р.) // Вартові неба. — 2004. — № 61 — 62.
5. Военна доктрина України (редакція 2011 р.) [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу : [zakon.2.rada.gov.ua/laws/show](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show).
6. Военная доктрина Российской Федерации // Российская газета. — 2010. — № 146. — 10 февр. 2010 г.
7. Гельвеций К. Об уме / К. Гельвеций. — Сочинение в 2-х томах. — Т. 1. // Философское наследие. — Т. 58. — АН СССР Институт философии. — М. : Мысль, 1974. — С. 288 — 289.
8. Гоббс Т. О человеке / Т. Гоббс. — Сочинение в 2-х томах. — Т. 1 // Философское наследие. — Т. 107. — АН СССР Институт философии. — М. : Мысль, 1991. — С. 80 — 81.
9. Гороховская Е. Кодекс Либера — первая попытка кодификации права войны / Е. Гороховская // Український часопис міжнародного права. — 2007. — № 2. — С. 44 — 48.
10. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. — М., 1994. — 234 с.
11. Джефферсон Т. О необходимости восстаний / Т. Джефферсон // Американские просветители в 2-х томах. — Т. 2 // Философское наследие. — Т. 33. — АН СССР Институт философии. — М. : Мысль, 1969. — С. 76 — 78.
12. Емцов Г. Государство и право в условиях гражданской войны : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Хозяйственное право ; арбитражный процесс» / Ан РФ Институт государства и права. — М., 2007. — 20 с.

13. Ефимов А. Очерки по истории США 1492 — 1879 / А. Ефимов. — М. : Учпедгиз, 1958. — 421 с.
14. Игрицкий Ю. Гражданская война в России / Ю. Игрицкий. — М. : Прогресс, 1994. — 320 с.
15. Кара-Мурза С. Гражданская война 1918 — 1921: урок для XXI в. / С. Кара-Мурза — М. : Алгоритм, 2009. — 236 с.
16. Ленин В. Военная программа полетарской революции // О войне и армии : Сб. произведений / Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. — М. : Воениздат, 1982. — С. 298 — 290.
17. Маргынченко Е. Международное гуманитарное право / Е. Маргынченко. — М., 1991. — 411 с.
18. Мбатна Б. Немиждународный вооруженный конфликт в международном гуманитарном праве : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Хозяйственное право ; арбитражный процесс» / АН РФ Институт государства и права. — М., 2005. — 23 с.
19. Насиновский В. Вооруженные конфликты. Поиск решений / В. Насиновский. — М., 1996. — 243 с.
20. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Жан-Жак Руссо // Антология философской мысли в 4-х томах. — Т. 2 // Философское наследие. — Т. 36. — АН СССР Институт философии. — М. : Мысль, 1970. — С. 567 — 574.
21. Серебряников В. Социология войны / В. Серебряников. — М. : Ось-89, 1998. — 320 с.
22. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. [Общ. ред. сост. и предисл. А. Ю. Соломонов ; пер.с англ.]. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
23. Хард М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Хард, А. Негри ; пер. с англ. — М. : «Культурная революция», 2006. — 508 с.

С внутренними антагонистическими противоречиями, которые присущи большинству государств, связаны гражданские войны. Выработка четкой дефиниции «гражданская война» представляется важным условием для её предотвращения. Представляют интерес различные подходы к данной проблеме в философии, истории, социологии, международном гуманитарном праве.

Ключевые слова: гражданская война, вооруженный конфликт немеждународного характера, юридический конфликт.

Civil wars are connected with internal antagonistic contradictions which are inherent in the majority of countries. Different approaches to defining «civil war» in philosophy, sociology, political science, history, international law, military and legal science are of special interest. The elaboration of the clear definition of the term «civil war» is the best way to prevent it from occurring.

Key words: Civil war, political conflict, internal political conflict, armed conflict.

Вовк Світлана Олександрівна — докторант кафедри політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Сергієнко Ю. Г.